

**Pongrácz Tiborné:
Gyermekvállalás házasság nélkül**

(elektronikus verzió, készült 2006-ban)

A tanulmány eredetileg nyomtatásban megjelent:
Pongrácz Tiborné (1999): „Gyermekvállalás házasság nélkül” in:
Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről, 1999, Pongrácz Tiborné,
Tóth István György, (szerk.). Budapest: TÁRKI, Szociális és Családügyi
Minisztérium Nőképviselési Titkársága, Pp. 173–189.

Gyermekvállalás házasság nélkül

Pongrácz Tiborné

A házasságon kívüli születések társadalmi megítélése, a házasságon kívül született gyermek társadalmi státusa történelmi koronként, társadalmi rétegenként igen eltérő volt. A gyermek származásának már a népmozgalmi adatgyűjtés megkezdésekor (1850) nagy jelentőséget tulajdonítottak, s ezt bizonyítja, hogy a gyermek születésekor rögzítésre kerülő négy legfontosabb ismérv (nem, vallás, életképesség, törvényes vagy törvénytelen származás) közé fontosnak tartották bevenni annak feltüntetését, hogy a gyermek házasságból vagy házasságon kívül jött-e a világra. Az így született gyermekek egy része együtt élő, „vadházasság”-ban élő szülőktől származott, s míg a vadházasságot a korabeli szerzők viszonylag toleránsan ítélik meg, addig az e kapcsolatból, vagy egyéb módon született törvénytelen gyermek életkilátásait, testi-szellemi fejlődését, társadalmi beilleszkedését illetően igencsak borúlátóan, vagy elítélően nyilatkoznak, s úgy látják, hogy a gyermekek legtöbbször „a társadalom páriájává” lesznek.

A XIX. század végén az illegitim születések aránya 8-10% körül volt, s ez az érték – a világháborúhoz kapcsolódó kisebb ingadozásoktól eltekintve – közel száz évig, 1980-ig nem változott. Ha figyelembe vesszük, hogy az említett időszak alatt a születésszabályozás területén milyen forradalmi változások következtek be, hogy milyen fogamzásgátlási eszközök, lehetőségek álltak rendelkezésre a XIX. század végén, illetve a XX. század második felében, azt mondhatjuk, hogy az azonos gyakoriságú illegitim születések mögött igen eltérő szexuális magatartás, eltérő erkölcsi értékrend húzódik meg.

Az elmúlt évtizedeket az illegitim születések alakulása szempontjából vizsgálva meg kell említeni, hogy az 50-es évek első felében bevezetésre kerülő teljes abortusztilalom nem befolyásolta a házasságon kívüli születések arányait. A terhességmegszakítás teljes tilalma miatt elképzelhető lett volna, hogy a kényszerűségből szüléssel végződő nem kívánt terhességek jelentősen megnövelik a házasságon kívüli szülések előfordulási gyakoriságát, de ezzel szemben a születésszám-növekedés a házasságban élők körében volt jelentősebb. Míg 1954-ben 1952-höz viszonyítva a házas születések 21%-kal nőttek, a nem házas születések ugyanezen periódus alatt csak 16%-kal emelkedtek. Más szóval ez azt jelenti, hogy a korabeli társadalmi elvárásnak megfelelően a házasságon kívül bekövetkezett terhességeket a párok túlnyomó

többsége házasságkötéssel igyekezett legitimálni. Az 50-es évek második felében bekövetkezett abortusz-liberalizálás hatására a születések száma meredeken csökkenni kezdett, s ez a csökkenés nagyobb arányban érintette a házasságon kívüli, mint a házasságban történt születéseket. Ezzel egy újabb demográfiai elmélet dőlt meg, miszerint a nem házas születések egy viszonylag állandó népességcsoporttól származnak, s ezért a születésszám csökkenés automatikusan emeli a házasságon kívüli születések arányát. Összességében tehát megállapítható, hogy az elmúlt évtizedek alatt a születések számában és arányában bekövetkezett változások alapvetően a házasságból történt születésekre korlátozódtak, s nem, vagy alig érintették a házasságon kívüli születések alakulását, mely születések stabilan 5–7% körül mozogtak. A változás a 80-as évek elején következett be, amikor is lassan, majd egyre gyorsuló ütemben emelkedni kezd a nem házas születések aránya. E folyamat eredményeként az 1980-ban még 7,1%-os illegitim arány 1998-ra 26,6%-ot ér el, vagyis Magyarországon napjainkban minden negyedik gyermek nem házasságban élő szülőktől, vagy egyedül álló anyától jött a világra.

Házasságon kívül szült anyák demográfiai sajátosságai

A nem házas családi állapotban gyermeket vállaló nők egyik jellegzetessége, hogy a fiatalabb korosztályokból kerülnek ki.

A házasságon kívüli élve születések megoszlása az anya korcsoportja szerint,
1985–1998 (%)

1. táblázat

Korcsoport	1985	1990	1995	1997	1998
–16	11,7	10,8	7,0	5,6	4,7
17–19	21,7	23,1	21,0	18,7	18,0
20–24	25,0	26,6	32,3	34,9	35,1
25–29	19,0	16,4	20,4	21,6	22,1
30–34	14,3	13,1	11,1	11,7	12,5
35–39	6,8	8,3	6,2	5,7	5,8
40–49	1,5	1,7	2,0	1,8	1,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az adatok markáns strukturális változásokra világítanak rá (1. táblázat). Mert egyfelől igaz, hogy a házasságon kívüli születések jelentős része még mindig igen fiatal anyáktól származik (23%-a 20 évesnél fiatalabb), de ugyanakkor az is igaz, hogy a nagyon fiatalon szülő anyák aránya viszonylag csökken, miközben nő a 20 és 30 év közötti korcsoportban a házasságon kívüli szülések előfordulási

gyakorisága. Jól jellemzi ezt a trendet egy másik mutató, amely a házasságon kívüli születések arányát fejezi ki az egyes korcsoportokban (2. táblázat).

2. táblázat
A házasságon kívüli élve születések aránya az anya korcsoportja szerint (%)

Korcsoport	1985	1990	1995	1997	1998	1998/1990 1990=100
– 16	53,2	78,8	86,3	90,1	91,5	116,1
17–19	17,0	28,9	44,1	54,1	59,4	205,5
20–24	6,3	8,8	18,8	25,0	27,6	313,6
25–29	5,8	7,7	12,9	16,2	17,4	226,0
30–34	9,0	13,3	17,1	20,0	20,7	155,6
35–39	15,8	19,5	23,1	25,2	28,0	143,6
40–49	18,8	25,4	30,1	32,1	33,6	132,3
Összesen	9,2	13,1	20,7	25,0	26,6	203,0

A múltira és a jelenre is jellemző, hogy minél fiatalabb korban következik be a terhesség, annál nagyobb az esélye annak, hogy a gyermek házasságon kívül jön a világra. A 17 és 20 év közötti anyák esetében minden második gyermek születik házasságon kívül, a 17 évesnél fiatalabbak nőknél pedig tízből kilenc. Miközben egyre ritkább a fiatalkori gyermekvállalás, ha ez mégis bekövetkezik, nagy valószínűséggel házasságon kívül következik be. Nem házas családi állapotban történő gyermekvállalás e fiatal korosztály körében még soha nem volt olyan gyakori, mint napjainkban. Az anya korával párhuzamosan csökken az illegitim születések aránya, s miután a középkorú nők többsége még ma is házasságban él, e korcsoportokban a legalacsonyabb a házasságon kívüli gyermekvállalás. Azok között viszont, akik e korcsoportokba tartoznak, de nem élnek házasságban, dinamikusan nőtt a gyermekvállalás, s például a 40 éven felüli korosztály igen ritka szüleiének egyharmada házasságon kívüli, vagyis az idősebb anyák esetében minden harmadik gyermek nem házas anyától jön a világra.

Az említett tendenciák szoros összefüggésben vannak a házasságkötési mozgalomban bekövetkezett változásokkal. A házassági kedv visszaesése jelentősen megemelte a hajadonok arányát, az újránházasság radikális csökkenése pedig az elváltak és özvegyek arányát növelte meg. A házasságon kívüli születésekben a hajadon nők meghatározó szerepet játszanak: az összes születések 81,8%-a (1998-as adat) származik tőlük, arányában magasabb, mint a 90-es évek elején.

A házasságon kívül szült anyák társadalmi státusát az iskolai végzettséggel próbáljuk megközelíteni még akkor is, ha napjainkban egyre nehezebb az elvégzett osztályok száma, vagy akár a foglalkozás jellege szerint az egyének társadalomban elfoglalt helyét meghatározni.

3. táblázat

A házasságon kívüli élve születések aránya az anya iskolai végzettsége szerint, 1990–1998 (%)

Elvégzett osztályok száma	1990	1995	1997	1998	1998/1990
					1990=100
0–7	49,1	58,7	60,9	63,5	129,3
8	16,2	25,1	30,6	33,0	203,7
9–12	6,3	12,4	15,6	16,9	268,3
13–x	4,5	7,5	9,2	10,4	231,1
Összesen	13,1	20,7	25,0	26,6	203,0

Az adatok azt bizonyítják, hogy az elvégzett osztályok száma szerint igen jelentősek a különbségek a házasságon kívüli születések arányaiban (3. táblázat). A nem befejezett általános iskola tűnik mérföldkőnek, s az iskolai végzettség kategóriáiban előre haladva mintegy felével csökkennek az illegitim szülési arányok. Ugyanakkor a változás dinamikáját tekintve megállapítható, hogy a legerőteljesebb emelkedés éppen a magasabb, középiskolát vagy egyetemet (főiskolát) végzetek körében következett be: e csoportokban nyolc év alatt mintegy két és félszeresére nőtt, a házasságon kívüli születések aránya, s így a legmagasabb és legalacsonyabb iskolai végzettség szerinti különbségek az 1990. évi 11-szeres értékről 6-szorosra csökkentek. A magasabb társadalmi státusú anyák növekvő házasságon kívüli gyermekvállalása összefügg azzal, hogy az utóbbi években e magatartásforma társadalmilag tolerántábbá, elfogadottabbá vált. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk a társadalmi tolerancia növekedése hozzájárulhat a házasságon kívüli gyermekvállalás további terjedéséhez, az arányok emelkedéséhez.

A nem házas anyák gazdasági aktivitás szerinti különbségei ugyancsak figyelmet érdemlő különbségeket tükröznek (4. táblázat).

4. táblázat

A házasságon kívüli élve születések aránya az anya aktivitása szerint, 1990–1998 (%)

Gazdasági aktivitás	1990	1995	1998	1998/1990
				1990=100
Aktív kereső	10,1	15,1	20,3	201,0
Inaktív kereső	6,9	12,5	20,4	295,6
Eltartott	37,0	38,3	40,3	108,9
Munkanélküli	–	33,2	38,8	116,9*
Összesen	13,1	20,7	26,6	203,0

*1995-höz viszonyítva.

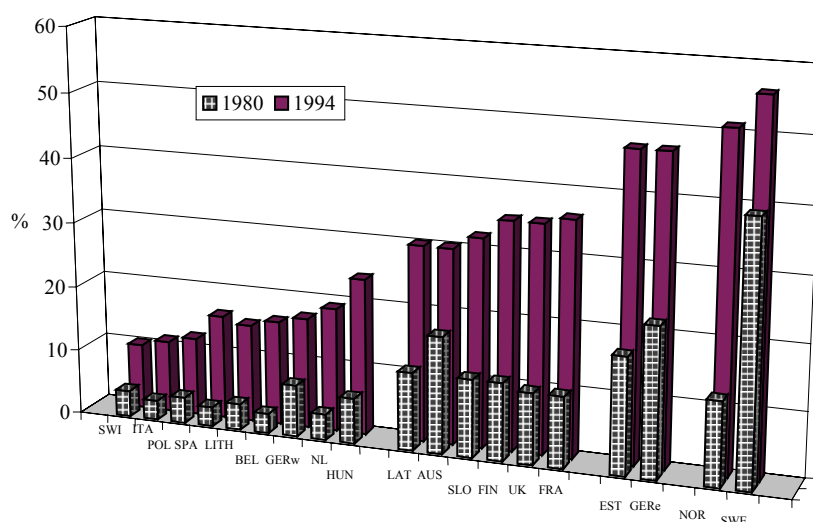
Míg 1990-ben a házasságon kívüli szülések aránya az inaktív (gyesen, gyeden levő, nyugdíjas) anyák körében volt a legalacsonyabb, addig éppen az e körbe tartozók esetében volt kimutatható a legdinamikusabb növekedés. A vizsgált időszak alatt mintegy megháromszorozódott az inaktív, ezen belül elsősorban a gyesen és a gyeden levő, nem házas nők gyermekvállalása, vagyis egyre többen döntenek úgy, hogy meglévő, harmadik életévet még be nem töltött gyermekük mellé házasságon kívül még egy másodikat vagy harmadikat is vállalnak.

Összességében tehát a házasságon kívül anyákra jellemző, hogy igen fiatalok, az átlagosnál alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, és többségükben nem dolgoznak (eltartottak vagy munkanélküliek). Ugyanakkor az elmúlt évek adatait elemezve egy strukturális változásra is fel kell hívni a figyelmet. A házasságon kívüli szülések átlagos növekedési ütemét meghaladó arányban nőtt a viszonylag idősebb, magasabban képzett és gazdaságilag aktív (vagy gyese, gyed miatt inaktív) nők gyermekvállalásainak aránya.

Házasságon kívüli szülések európai trendjei

A házasságon kívüli szülések utóbbi években, évtizedben emelkedő trendje kétségteljesen a magyar társadalom értékváltozására utal, de nemzetközi viszonylatban korántsem tekinthetjük új vagy rendkívüli jelenségnek. Az európai országok többségében az illegitim születési arány mind abszolút nagyságát, mind növekedési ütemét tekintve meghaladja a magyarországi szintet (*1. ábra*)

Házasságon kívüli születések aránya néhány európai országban az adott évben élveszületettek százalékában, 1980, 1994 (%)

Megjegyzés: POL: Lengyelország; GERe: Kelet-Németország; NOR: Norvégia; LITH: Litvánia; SLO: Szlovákia; AUS: Ausztria; HUN: Magyarország; EST: Észtország; NZL: Új-Zéland; ITA: Olaszország; UK: Egyesült Királyság; NETH: Hollandia; SPA: Spanyolország; GERw: Nyugat-Németország; FRA: Franciaország; BEL: Belgium; CAN: Kanada; FIN: Finnország; LAT: Lettország; SWI: Svájc; SWE: Svédország.

A grafikonból kitűnik, hogy Magyarország a házasságon kívüli születések számottevő emelkedése ellenére is – európai viszonylatban – még mindig az alacsony értéket prezentáló országok kategóriájába tartozik. Házasságon kívüli születések legnagyobb arányban Svédországban és Norvégiában fordulnak elő, ahol az összes élveszületések 50–60%-át teszik ki. Különösen Norvégia esetében érdemes felfigyelni az 1980 és 1994 között bekövetkezett növekedésre, ami a nem házasságból történő születések több mint háromszoros emelkedését eredményezte.

Figyelemre méltó a balti államok népesedési magatartásában mutatkozó különbség is. Míg Észtországban a házasságon kívüli gyermekvállalás a skandináv országokra jellemző magas gyakorisággal fordul elő, addig a szomszédos, azonos történelmi múlttal és kultúrával rendelkező Litvániában a nem házasságon kívüli gyermekvállalás kifejezetten alacsony, Lettországban pedig közepes mértékűnek mondható. A három ország közötti eltérés nem a rendszerváltozás hatására alakult ki, a különbség hasonló arányban már 1980-ban is jelen volt.

Szembetűnő az eltérés Németország keleti és nyugati területei között is. A volt NDK-ban a szociálpolitikai kedvezményekre visszavezethetően a házasságon kívüli születések aránya már a 70-es, 80-as években is kiugróan magas volt, s az újraegyesítést követően ez a tendencia inkább erősödött, semmint mérséklődött. A keletnémet területen a házasságon kívüli születések 45% körüli aránya mintegy két és félszerese a nyugatnémet értékeknek. Tehát amíg Nyugat-Németországban korábban és most is viszonylag ritka a házasságon kívüli gyermekvállalás, addig az ország keleti tartományaiban csaknem minden második gyermek nem házasság kapcsolatból jön a világra.

A növekedés dinamikáját tekintve külön ki kell emelni Franciaországot, ahol a vizsgált periódus alatt igen jelentős, mintegy négyszeres növekedés következett be a házasságon kívüli szülések arányában.

Az európai átlaghoz képest alacsony illegitim termékenységet mutató országok között közös vonást, a népesedési magatartás közös okát keresve megkockáztatható, hogy a magyarázat a vallásnak az adott országok társadalmi értékrendjében játszott szerepében keresendő. Ebbe a csoportba tartozó országok egy részében – Lengyelország, Olaszország, Spanyolország – a katolikus vallás napjainkban is meghatározó befolyással rendelkezik, míg más országokban – Svájc, Hollandia - a protestáns etika értékrend-formáló szerepe nevezhető jelentősnek. Szociológiai-demográfiai kutatások tanúsága szerint valójában Magyarország is azon országok közé sorolható, ahol a népesedési magatartást tradicionális, közvetve valláserkölcsei értékek alakítják, befolyásolják.

A házasságon kívüli gyermekvállalás társadalmi, értékrendi sajátosságai

Az előbbieken ismertetett népmozgalmi adatok alkalmasak a házasságon kívüli születések lényeges trendjeinek bemutatására, a főbb összefüggések és változások elemzésére. A makro-statisztikai adatok alapján azonban nem kapunk, nem kaphatunk választ olyan fontos kérdésekre, mint az anyák tényleges, *de facto* családi állapota. A népmozgalmi adatok alapján tudjuk, hogy mennyi a hajadonok, elváltak, özvegyek aránya, de nem rendelkezünk ismeretekkel arra vonatkozóan, hogy a jogilag egyedülálló anyák között milyen arányt képviselnek azok, akik a törvény szerint nem házasok ugyan, de hosszabb-rövidebb ideje élettársi kapcsolatban élnek, és mekkora a ténylegesen egyedülálló anyák előfordulási gyakorisága. A nem házas kapcsolat jellegének, intenzitásának vizsgálata a megszületett gyermek szempontjából is lényeges, – ha úgy tetszik – sorskérdés. A gyermek fejlődése, nevelkedése, szocializációja szempontjából nyilvánvalóan nem mindegy, ha szülei, ha nem is házasságban, de szoros élettársi kapcsolatban együtt élnek, mintha az anya egyedül állóként hozza a világra és apa nélkül neveli.

Kérdés továbbá, hogy a nem házas életforma, a törvényes kapcsolat nélküli gyermekvállalás mennyire *tudatos* döntése az érintett anyáknak, a házasságkötés mellőzése értékrendbeli választásuk eredménye, és véglegesnek tekinthető döntésük-e, vagy különböző egyéni okokból, élethelyzetekből bekövetkezett *kényszerhelyzetek* eredménye, amit a későbbiekben még követhet házasságkötés? Más szóval: a törvényes házassággal való tudatos szembefordulásról („házasság-ellenességről”) van-e szó, ami a tradíciókkal való radikális szembeszegülés múltó divatjaként fogható fel, s csak egy meghatározott társadalmi rétegre jellemző, vagy pedig a korszellem lassú változásának lehetünk tanúi, amely szerint a szülők közötti kapcsolat törvényes megerősítésének, ünnepélyes aktusának fontossága, jelentősége, időzítése fokozatosan elhalványulóban van? Az értékrendbeli változások súlyának, irányának, intenzitásának feltárása valamelyest a perspektíva megítéléséhez is támpontot ad: vajon egy olyan, visszafordíthatatlan folyamat vette-e kezdetét, amelyben a családi élet házasságkötésen alapuló, hagyományos formája fokozatosan elhal, vagy pedig az várható, hogy – a törvényes házasság mint életforma fennmaradása mellett – az életformák többfajta, egymással egyenrangú alternatívája alakul ki? Ez utóbbi mellett szól, hogy korábbi kutatásaink szerint a fiatal generációban nem tapasztalható házasság-ellenesség, erősödni látszik azonban egy olyan attitűd, amely nehezen viseli el a házasságkötéssel együtt járó „kényszer-elemeket” (mint amilyen például a különböző erkölcsi, vallás erkölcsi szabályok kötelező betartása, a szülők részvétele, beleszólása, a környezet megítéléséhez való alkalmazkodás kényszere stb.) A fiatal generációban erősödni látszik egy olyan szemléletmód, amely – anélkül, hogy értékítéletet mondana ki akár a törvényes, akár a nem törvényes együttéléstről, az egyik vagy a másik erkölcsi fölényéről, azok előnyeiről vagy hátrányairól – az életformák közötti szuverén választás jogát, s annak általános társadalmi elismertségét igényli.

Ezek a kérdések természetesen nem ismeretlenek az újabb keletű családszociológiai vizsgálatok előtt. A terhesség bekövetkezése, a gyermek megszületése azonban a nő, a szülőpár életének olyan, kritikus periódusát jelenti, amely az érintetteket nagyon határozott és időben is erősen behatárolt döntés elé állítja: *vállalják-e véglegesen* – immár a gyermekkel együtt – a szabadon választott lazább, kötetlenebb életformát, vagy egyfajta „*próbának*” vessék-e alá kapcsolatukat, s halasszák későbbre a döntést, vagy pedig – akár morális készletés, akár a környezet jóváhagyásának elnyerése, akár a gyermek jövőjének mérlegelése miatt – *rövid időn belül törvényesítsék-e kapcsolatukat*. A családi életformával kapcsolatos, az érintettek értékrendje által vezérelt döntések alakulásának ezt a kritikus szakaszát, a gyermek megszületését közvetlenül követő hónapokat tudtuk megragadni az 1995-ben házasságon kívül szült nők 1500 fős mintáján lefolytatott kérdőíves vizsgálattal 1996 tavaszán.

A magyar vizsgálati adatok 74%-os együttélési arányt mutatnak, ami azt bizonyítja, hogy a nem házas születések számának igen erős növekedésében az

élettársi együttélések terjedésének van meghatározó szerepe. Az anyák egyötödének terhessége a szülők szoros, de együttlakás nélküli (living apart together) kapcsolatában jött létre és csak kis hányaduké (6%) alkalmi ismeretségből. A felvétel időpontjában, amely a szülést követő egy éven belül zajlott, az anyák többsége változatlanul együtt élt gyermeke apjával, még pedig 64%-uk továbbra is élettársi kapcsolatban, 6%-uk időközben törvényesítette kapcsolatát és házasságot kötött, míg az anyák 30%-a maradt magára, és vált gyermekét egyedül nevelő anyává.

A kutatási adatok azt bizonyítják, hogy az apa jelenléte szempontjából a magyar helyzet igen hasonló a számos nyugat-európai ország gyakorlatához. A magas nem házas születési arányokat mutató Svédországban például a szülők 80–90%-a, ha nem is házasságban, de házasság-jellegű tartós kapcsolatban él együtt. Hasonlóan magas az együttélési arány – alacsonyabb nem házas termékenység mellett – Hollandiában és Belgiumban, míg Németországban az egyedülálló anyák dominálnak.

Miért vállalkoznak gyermekre a nem házas nők?

Közvélemény-kutatások adatai szerint a társadalom viszonylag toleráns a házasságkötés nélkül együttélő párok döntésével szemben, tolerálja továbbá, hogy fiatalok próbaházasságban tapasztalják meg, tudnak-e, akarnak-e tartósan együtt élni, de kevésbé fogadja el a házasságon kívüli gyermekvállalást, és úgy véli, „ha egy együttélő pár gyermeket vár, a szülés időpontjáig mindenképpen házasságot kellene kötniük.” Más szóval a házasságon kívüli gyermekvállalás a lakosság többsége által még mindig nem elfogadott magatartásforma, akkor sem, ha a társadalmi tolerancia e vonatkozásban fokozatosan növekszik. Mindenképpen indokolt tehát megvizsgálni, hogy milyen okok, élethelyzetek miatt vállalkoznak a nők arra – a többségi véleménnyel szembe fordítva –, hogy házasságon kívül gyermeket hozzanak a világra.

5. táblázat

Hogyan alakult úgy a helyzet, hogy gyermeket szül? (% , N=1433)

– Eredetileg is így tervezték.	29,2
– Mindenképpen szeretnék volna hogy gyermekük legyen, de egy későbbi időpontra gondoltak.	17,9
– Elsősorban az anya ragaszkodott hozzá.	8,4
– Elsősorban az apa ragaszkodott hozzá.	4,4
– Terhes lett, és nem akarta megszakítani a terhességét.	30,1
– Későn vette észre a terhességet.	8,4
– Egyéb ok.	0,4
– Nem tudja, nehéz megmondani.	1,2
	100,0

A választási gyakoriságokat vizsgálva megállapítható, hogy a tudatos családtervezésre utaló motívumok túlsúlyban vannak (5. táblázat). Erre vall az „eredetileg is így tervezték”, a „későbbi időpontra gondoltak” és „az apa vagy az anya ragaszkodtak hozzá” – motívumok választásának együttesen mintegy 60%-os aránya. Nem mondható azonban csekélynek azok száma sem, akiknél a válasz inkább az anya véletlenszerű, nem kívánt terhességéről árulkodik: a „nem akarta megszakíttatni” és a „későn vette észre a terhességet” – válaszok együttesen közel 40%-ot tesznek ki.

Attól függően, hogy a szülés előtt és után milyen családi életformában, mennyire szoros párkapcsolatban éltek a szülők, a döntéseikben szerepet játszó okok súlya, rangsora eltér. A szülés előtt élettársi kapcsolatban élők, majd a szülést követően házasságra lépők csoportjában – éppen a kapcsolat stabil jellegéből következően – a tudatos, tervezett gyermekvállalás, az „eredetileg is így tervezték” – motívum játssza a meghatározó szerepet. Jelentős azonban körükben azok száma is, akik – bár mindenképpen tervezték – csak egy későbbi időpontra várták volna a gyermeket. Ők feltehetően magát a házasságkötést is későbbre időzítették volna, ám a váratlanul korábban bekövetkezett terhesség miatt már csak a szülés után tudták azt megkötni. A másik végletet azok az anyák jelentik, akik a gyermek apjával sem a teherbeesés idején, sem a szülést követően nem éltek együtt – egyes esetekben terhességük „alkalmi ismeretségből” származott. Önáluk a motívumok sajátos kettősségét figyelhetjük meg. Kétségtelen, hogy az ún. egyedülálló anyák legtöbbször az – inkább véletlenül bekövetkezett - terhesség kihordására elsősorban azért került sor, mert későn észlelték a terhességet, vagy pedig érzelmi, erkölcsi, esetleg egészségügyi okok miatt nem akarták azt megszakíttatni. Jelen van ugyanakkor – ha az előbbinél kisebb arányt képviselve is – az egyedülálló anyák egy másik markáns csoportja, amely tudatosan vállalkozott – apa nélkül is – a terhességre és a gyermek világrahozatalára. Ez abban is megmutatkozik, hogy az „elsősorban az anya ragaszkodott hozzá” – motívum választása ebben a csoportban az egész mintában tapasztalt 8%-nak a kétszerese, 16%.

Az élettársi kapcsolatban élő anyák esetében meghatározónak bizonyul az együttélés időtartama is. Míg stabilabb, két évnél hosszabb együttélésre visszatekintő kapcsolat mellett az anyák nagy többsége – 60% feletti aránya – a gyermek kívánt, tudatosan tervezett voltát hangsúlyozza, addig viszonylag friss, egy éves együttéléseknél ismét a véletlen teherbeesésre hivatkozások kerülnek előtérbe.

Összefoglalva: megállapítható, hogy a gyermekvállalás melletti döntést alapvetően a szülők közötti kapcsolat jellege és intenzitása határozza meg. A hosszabb ideje stabil élettársi kapcsolatban élő párok ugyanolyan okokkal indokolják elhatározásukat, mint amilyenekkel a termékenységi vizsgálatok során házaspároknál találkozunk.

Házasságkötési tervek - a házasság mellőzésének indokai

A házasságon kívül szült anyák többsége tehát többé-kevésbé tartós élettársi közösségben él, a gyermeket a párok meghatározó arányban tervezetten vállalták, s ezért joggal vetődik fel a kérdés, ha a kapcsolatban ilyen sok a tudatos elem, és ha a közösen vállalt gyermek felnevelése is hosszú éveken át tartó szoros kapcsolatot és felelősségvállalást tételez fel a szülők részéről, miért nem került sor eddig az együttélés formai, jogi legalizálására, a házasság megkötésére. A kialakult helyzet vajon a párok tudatos életforma-választásának a következménye, vagy pedig időlegesen vagy ténylegesen gátló okokra vezethető-e vissza a házasságkötés elmaradása?

6. táblázat

Az élettársi kapcsolatban élő anyák házassági tervei (% , N=1049)

	(%)
“Rövidesen házasságot kötnek”	21,7
“Talán házasságot kötnek – de még nem döntötték el”	35,5
“Nem tervezik a házasságkötést”	42,0
Voltak már házasok, de elváltak	0,8
	100,0

(1) *A házasságkötés határozott szándéka* az élettársi kapcsolatban élő anyák több mint egyötödére jellemző, elsősorban azokra a fiatalabb (24 éven aluli) anyákra, akik legfeljebb két éve vagy annál rövidebb ideje élnek csak együtt az apával (6. táblázat). Az együttélés e formáját az ő esetükben valószínűleg inkább próbaházasságként értelmezhetjük, nem pedig rögzült életformaként. Minél hosszabb az élettársi kapcsolatban töltött idő, annál magasabb azok aránya, akik már nem kívánnak változtatni életformájukon.

A kérdés, hogy „*miért csak a gyermek megszületése után*” tervezik a házasságkötést, azok számára a leginkább adekvát, akik – legalábbis bevallásuk szerint – valóban rövidesen törvényesíteni fogják kapcsolatukat (7. táblázat). A válaszok megoszlásából az tűnik ki, hogy önáluk a halogatásban főképpen külső, általuk nem vagy kevésbé befolyásolható tényezők játsszák a meghatározó szerepet, s jóval kisebb a súlya a különböző „pszichikus” okoknak. (Pszichikus ok például, ha a szülők közötti érzelmi kapcsolat csak a gyermek megszületése után szilárdul meg, vagy pedig ha a gyermek megszületése ébreszti rá a szülőket arra, hogy kapcsolatuk legalizálása a gyermek jövőjét, biztonságát szolgálhatja).

7. táblázat

Miért a gyermek megszületése után kötnek házasságot? – a „rövidesen” házasságot tervező anyák véleményének megoszlása (%)

Már korábban is házasságot akartak kötni, de anyagi/családi problémák akadályozták.	59,8
Érzelmileg hosszabb időre volt szükség, hogy erre az elhatározásra jussanak.	12,2
Elsősorban a gyermek biztonsága, jövője miatt döntöttek így.	16,3
Egyéb ok.	6,6
Nem tudja, nehéz megmondani.	5,1
Összesen	100,0

A külső – anyagi/családi - akadályok nagy és meglehetősen sokszínű „csomagján” belül egyik legfőbb késleltető okot az apa családi állapota jelenti, aki a gyermek megszületéséig nem lépett még ki korábbi házasságából. Nem kevésbé jelentős az anyagi okokra hivatkozás sem. Az esküvő, a lakodalom – különösen vidéken – gyakran olyan súlyos anyagi terhet jelent a házasulandók családjá számára, hogy előteremtése csak hosszú elótakarékoskodás után, illetve jelentős eladósodás árán lehetséges. Igaz lehet tehát, hogy egy nem megfelelő külsőségek között megtartott esküvő a környezetből olykor nagyobb rosszallást vált ki, mint az „idő előtt” megszületett gyermek.

(2) Némiképp differenciáltabb a kép azok körében, akik bevallásuk szerint a későbbiekben sem kívánnak férjhez menni, vagy pedig bizonytalan, „talán” választ adnak arra, hogy van-e férjhezmenési tervük. A „*miért nem?*” kérdésre részben azonos, részben eltérő tartalmú okokat említenek.

A leggyakoribb érv mindkét csoportban annak deklarálása, hogy a házasságkötés jogi aktusa csupán formális lépés, ezért teljesen fölösleges. Ez tömören a „*nem kell a papír*” kijelentésben fogalmazódik meg (szinonim megfogalmazások még: a „jó így is”, „az a fő, hogy megértsük egymást”, „a hivatalos esküvő sem biztosíték”, „így szoktuk meg”, „fölszemes az esküvő” stb.) Ilyen érveket említ a házasságkötés lehetőségét biztosan *elutasítók* mintegy egynegyede és a „*talán*” házasságot kötők egyötöde.

A „papír” szükségletenségét főképp a magasabb – legalább középiskolai – végzettségű anyák hangoztatják, továbbá azok a párok, amelyekben vagy az anya, vagy az apa (esetleg mindkét szülő) elvált családi állapotú, vagyis akiknek a házassággal kapcsolatban már negatív tapasztalataik is vannak.

A rangsor második helyén már eltérnek a házasságot „biztosan nem kötök” és a „talán házasságra lépök” indokai. A házasságkötést véglegesen elvetők esetében a „*függetlenség biztosítása*” kerül a második helyre (13%-uk említi ezt), s a kötöttségektől való félelem, a függetlenség megőrzésének szempontja még erőteljesebben érvényesül a viszonylag idősebb (30 év feletti), valamint a nem cigány származású anyák érvelésében.

A többi érv összességében azt támasztja alá, hogy az anyák körében végül is kisebbségbe kerülnek azok, akik a házassággal mint intézménnyel, mint választandó életformával nem rokonszenveznek; a házasság mellőzése mögött inkább az egyéni helyzet, az adottságok, lehetőségek, mint a törvényes aktust gátló tényezők mérlegelése áll.

Nem nevezhetők például tudatosan „házasságellenesnek” azok, akik nagyon is gyakorlatias okok miatt bizonytalanodtak el abban: „érdemes-e” összeházasodniuk. „*A szociális támogatás miatt előnyösebb az élettársi kapcsolat*” – véli a „talán” házasságkötést tervezők 11%-a, a házasságot kötni nem kívánók 8%-a. Nem tekinthetők a házasság mint intézmény ellenzőinek azok sem, akik pusztán csak gyermekük apjához nem akarnak férjhez menni, mivel nem tartják öt alkalmasnak a házastárs szerepére. „*A házasságot általában nem ellenzi, de a gyermek apjához nem kíván férjhez menni*” alternatívát a házasságot „biztosan nem kötők” 10%-a, a „talán” csoport 2%-a választotta.

A házasságkötésről véglegesen lemondók és a bizonytalan tervvel rendelkezők közel egyötöde nem tudja pontosan meghatározni, miért is tartózkodnak a kapcsolat törvényesítésétől. Ez meglehetősen magas arány, s még magasabb a nagyon fiatal, az igen alacsony iskolai végzettségű, főként pedig a cigány származású anyák körében. Ez is arra vall, hogy magatartásukat nem valamiféle tudatos ellenkezés vezérli, hanem a körülmények hozták így.

Feltételezhetnénk, hogy házassággal szembeni ellenvetések jóval intenzívebben élnek azokban az anyákban, akik az 1995. évi gyermekszülés után *egyedül maradtak, apa nélkül nevelik gyermeküket/gyermeküket*. (Ez az összes házasságon kívül szült nő 30%-át jelenti.) Arra a kérdésre: „volt e olyan terve, hogy a gyermek apjával házasságot kötnek?” – az egyedül álló anyák több mint fele, 53%-a, kétségkívül „nem” választ adott, vagyis akkor sem gondolt egy későbbi házasságkötés lehetőségére, amikor szoros kapcsolatba került jövőendő gyermekének apjával, de akkor sem, amikor teherbe esett (8. táblázat). Ám alig vannak kevesebben (48%) azok, akik nagyon is számítottak arra, hogy kapcsolatukból a későbbiekben házasság lesz. A „miért nem gondolt házasságra?” és a „miért nem sikerült a házasságkötés?” kérdésekre kapott válaszokból egyértelműen az világlik ki, hogy a házasságot szükségtelennek tartók aránya az egyedülálló anyák között még kevesebb, mint az élettársi kapcsolatban élők csoportjában, s a fő ok domináns módon az *apa személye*:

Volt-e olyan terve, hogy a gyermek apjával házasságot kötnek? – a gyermekszülés után egyedül maradt anyák véleményének megoszlása (%)

<i>Volt ilyen terve</i>		
	Miért nem sikerült?	
	– az apa nem kíván (egyelőre) megnősülni.	21,3
	– anyagi vagy családi problémák akadályozzák.	13,5
	– egyéb ok vagy nem tudja.	12,7
	Összes egyedülálló tervező anyja	47,5
Nem volt ilyen terve, mert:		
	– nem tartja fontosnak, a mai modern világban nincs jelentősége annak, hogy házasságban vagy élettársi kapcsolatban élnek.	10,9
	– független, önálló szeretett volna maradni, mert céljait, elképzeléseit így jobban meg tudja valósítani	8,1
	– a házasságot általában nem akarja, de a gyermek apjához nem kíván férjhez menni.	22,0
	– a szociális támogatás miatt előnyösebb, ha nem kötnek házasságot.	1,4
	– egyéb ok vagy nem tudja.	10,1
	Összes egyedülálló, nem tervező anyja	52,5
		100,0

Mindent egybevetve, az egyedül maradt anyák közel felénél is elsősorban egyéni akadályai vannak a házasságkötésnek (mivel vagy az apa nem kíván nőszülni, vagy az anya nem szeretne tartós kapcsolatban maradni vele – 43%); családi, anyagi, szociális vagy egyéb akadályt 38%-uk említ, s még egyötödüket sem teszi ki azok együttes aránya, akik „nem tartják fontosnak a papírt” vagy „önállóságra, függetlenségre” vágnak (19%), vagyis akiknek attitűdjeit a magunk részéről házasságellenesnek minősítettük. (A „házasság-ellenesség” természetesen leegyszerűsített kifejezés. Az esetek nagy részében ekkor sem kategorikus, elvi szembenállásról van szó, hanem arról, hogy az érintettek saját életükben nem tudják, nem akarják elfogadni a házassággal együttjáró törvényes kötöttségeket.)

Jóllehet, az adatok egybehangzóan alátámasztják, hogy a házasságon kívül szült anyák meghatározó többsége egyáltalán nem ellenzője a törvényes házasságnak, érdemes megvizsgálni, hogy a *házassággal mint intézménnyel szembeni ellenérzések* az anyák mely társadalmi-demográfiai csoportjaira a legjellemzőbbek. A kérdést úgy is megfogalmazhatjuk: vajon igaz-e az, hogy ilyesfajta ellenérzések éppenséggel azokban a csoportokban élnek az átlagosnál intenzívebben, amelyek az újabb keletű változásokban (a házasságon kívüli gyermekvállalás gyors növekedésében) élen járnak, vagyis az idősebb, iskolázottabb női korcsoportokra.

Az elemzés szerint ilyen összefüggés kimutatható, mégpedig a családi életforma, a családi állapot, az életkor, a település, az iskolai végzettség változói mentén.

A vélemények differenciálódásának két vonulata figyelhető meg. Az egyiket az *életútváltozók* szabják meg: az élettársi kapcsolatot választók, valamint az elváltak körében erősebb a házassággal szembeni ellenérzés, mint az egyedülállókban és a hajadonokban. Ez érthető is, hiszen az élettársak nagy része (főképp huzamosabb együttélés után) többé-kevésbé véglegesen döntött már választott életformája mellett, az elváltaknak pedig rossz tapasztalataik vannak a házasságról. Az elváltak – akik egyben „idősebbek” is – jobban vágyódnak az önállóság, a függetlenség után is, mint a fiatal hajadonok.

Az életút-változóknál markánsabb, erőteljesebb a *társadalmi változók* hatása. Ennek az lehet az oka, hogy az attitűdöket nem csak a demográfiai életút, hanem – talán még nagyobb mértékben – a társadalmi hovatartozás is meghatározza. Ez leginkább az attitűd iskolai végzettség szerinti alakulásánál mutatkozik meg: az iskolázottság emelkedésével nagyon jelentősen növekszik a házassággal szembeni ellenérveket felsorakoztatók aránya, ezen belül a diplomások között például legmagasabb – az átlagos 7-8%-kal szemben közel 20% – az önállóságra, függetlenségre vágyóké. Ez az állásfoglalás a diplomás anyák részéről sem a házasság intézményével való kategorikus szembefordulást takarja, hanem azt, hogy ők tartják leginkább „egyenrangú versenytársnak” a páros élet két formáját. Az iskolai végzettség szerinti gyakoriságok jól alátámasztják, hogy az iskolázottabb nők statisztikailag is megfigyelt, gyors magatartásváltozása valóban értékrendbeli változást is jelent.

Szembetűnő a fővárosi és a vidéken élő anyák véleményének eltérése. Budapesten a vidéken élőkénél kétszer több olyan anyát találtunk, akiknek a házasság intézményével szemben ellenérzéseik vannak. Annak, hogy országos viszonylatban „csak” minden ötödik, de Budapesten minden negyedik gyermek született házasságon kívül a vizsgálat évében, ez is egyik magyarázata lehet: az értékrendbeli változásoknak, a modernizáció hatásának érvényesülésére a fővárosban, ahol a képzetlenebb nők aránya is magasabb, jóval nagyobb esélyek vannak, mint vidéken.

A különböző családi életformák népszerűsége

Ha függetlenül az egyéni döntésektől azt próbáljuk megvizsgálni, hogy a házasságon kívül gyermeket vállaló anyák számára általánosságban mennyire népszerű a páros élet törvényes vagy nem törvényes változata, mennyire népszerű az egyedül élés, azt tapasztaljuk, hogy a nem házasságban élő és így módon gyermeket vállaló anyák inkább házasságpártinak, semmint házasságellenesnek nevezhetők.

Különböző családi életformák népszerűsége az anyák gyermekszülés után kialakult életformája szerint (index)*

Életformák	Átlag	Egyedülálló anyák	Élettársi kapcsolatban élő anyák	A szülés után házasságot kötött anyák
Önállóan, egyedül élni	24	37	19	16
Szoros kapcsolatban az apával, de nem lakni vele együtt	33	42	29	27
Élettársi kapcsolatban élni	81	69	88	75
Házasságban élni	85	82	85	98

A házasságon kívül szült anyák meghatározó többsége nagyon is ideális életformának tartja a házasságot, ám ezzel csaknem teljesen azonos értékűnek az élettársi együttélést is (9. táblázat). Az élettársi kapcsolatot a házasságnál pozitívabban csak azok a nők értékelik, akik maguk is ily módon élnek, bár a két életforma megítélése közötti különbség igen minimális. A szülés után házasságot kötöttek esetében egyértelműen a párok önigazolása érhető tetten, bár az élettársi formát is magasra értékelik, hiszen a szülésig ők is ebben az életformában éltek.

Az egyedül maradt anyák attitűdjei már összetettebbek. Ez abból következik, hogy egyesek tudatosan választják az önálló életet (önáluk annak osztályozása is magasabb), míg mások csupán kényszerűségből maradtak egyedül. Az utóbbi csoport esetében azonban a páros élet két változata közül a mérleg a házasság javára billen. Az egyedül álló anyák nagy része – ha módjában állna – valószínűleg szívesebben folytatná életét törvényes házasság, semmint élettársi együttélés formájában.

A házasságon kívül szült anyák körében a házasság intézményével kapcsolatban tapasztalt pozitív beállítódást más érték-, illetve családtervezési vizsgálat eredményei is alátámasztják. Cseh-Szombathy László vezetésével a fiatal felnőttek körében folytatott vizsgálat is azt bizonyította, hogy bár a családalapítási korban levő 20–40 éves generáció erősen pártolja a nem törvényesített élettársi együttélést, mégis a többség nem fogadja el azt az állítást, hogy „a házasság ma már elavult intézmény”. Hasonló következtetéseket vonhattunk le a kisgyermeket egyedülállóként nevelő anyák vizsgálatából is: az ideális életformát számukra is a tartós együttélés, elsősorban a házasság jelenti.

A magyar társadalom többsége tehát a csökkenő házasságkötési arányok, a terjedő élettársi kapcsolatok, a növekvő házasságon kívüli gyermekvállalások

ellenére korántsem tekinthető házasságellenesnek, a házasság mint fontos érték stabilan jelen van a lakosság értékrendjében. Kérdés ugyanakkor, hogy az átalakulóban levő népesedési magatartás mikor és milyen mértékben fog az értékrendben is változásokat előidézni.

Az élettársi kapcsolatok terjedése és a házasságon kívüli születések emelkedése demográfiai szempontból nem tekinthető pozitív folyamatnak. Az élettársi kapcsolatok - házasságoknál jóval nagyobb – felbomlási, megszűnési valószínűsége hozzájárul a családok instabilitásának növekedéséhez, ami a gyermekek nevelkedése szempontjából negatív következményekkel járhat. Demográfiai szempontból további negatívum, hogy az élettársi kapcsolatok termékenysége mindig alacsonyabb, mint a házas termékenység, s így a nem házas együttélések terjedése önmagában is az átlagos gyermekszám, a termékenység csökkenését eredményezi.

Irodalom:

- S.Molnár Edit–Pongrácz Tiborné–Kamarás Ferenc–Hablicsek László, 1998: Házasságon kívüli születések. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései 61. szám 1998/1.
Recent demographic developments in Europe: Council of Europe, 1996.
Vukovich György–Cseh-Szombathy László–S. Molnár Edit–Pongrácz Tiborné–Utasi Ágnes, 1994: Családi értékek – családi normák Magyarország átalakulásában. Budapest, 1994. Népjóléti Minisztérium.